

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності: Закон України від 03.10.2019 р. № 159-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/159-20> (дата звернення: 19.02.2020)

4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1952-15> (дата звернення: 19.02.2020)

5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/755-15> (дата звернення: 19.02.2020)

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» від 14 червня 2007 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_254 (дата звернення: 19.02.2020)

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, пункту 2 частини першої статті 4, частини першої, абзаців першого, другого частини другої статті 5, абзаців другого, третього, четвертого, п'ятого, тридцять дев'ятого, сорокового частини третьої, частини шостої статті 8 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (справа про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) від 13 червня 2019 року №5-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19>. (дата звернення: 19.02.2020)

Селіхов Дмитро Анатолійови
доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕМСЬКИХ КАС ДРІБНОГО КРЕДИТУ У КОНТЕКСТІ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЦАРАТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Аграрні реформи 1861, 1863 та 1866 років хоч і полегшили правове становище відповідно: колишніх поміщицьких, удільних та державних селян, проте з економічної точки зору змін на краще не відбулося через високі податки, до яких додалися ще й викупні платежі за «землю і волю». Згідно даних поземельного перепису 1877-1878 років лише близько 20% колишніх поміщицьких та третина державних селян через кілька десятиліть після відповідного реформування становища непривілейованих станів Наддніпрянської України могли забезпечувати найелементарніші потреби своїх родин [1, с. 49]. Спроби розширити своє землеволодіння зустрічали на своєму шляху одну перешкоду: дефіцит коштів, про що, наприклад, неодноразово заявляли земським економістам навіть привілейовані стани, не кажучи вже про селян [2, с. 24]. І це у ті роки, коли вже активно діяли Селянський (1882 р.) і Дворянський (1885 р.) банки.

Саме гостра потреба у доступі до дешевих кредитів зумовила активізацію на рубежі XIX-XX ст. діяльності земств підросійської України у пошуках додаткових кредитних ресурсів як для привілейованих, так і непривілейованих станів відповідного регіону. Із усіх земств України, лише Херсонським громадським діячам у 1864 році вдалося створити кредитне товариство під назвою «Херсонський земський банк» [3]. Намагання інших земств, зокрема, Полтавського, неминуче зустрічали від міністерства фінансів категоричне заперечення [4]. Проте відомі аграрні заворушення 1902 року у Полтавській і Харківській губерніях не на жарт налякали місцеву і центральну владу, наслідком чого стало ухвалення у 1903-1904 роках цілої низки законодавчих актів, спрямованих на деяке поліпшення соціально-економічного становища селянства (скасування кругової поруки, фізичного покарання за певні правопорушення, поліпшення кредитування переселенських родин тощо). Серед вжитих заходів важливе місце посідав законодавчий акт від 7 червня 1904 року, відомий під назвою «Положення про установи дрібного кредиту» [5]. На основі цього закону 14 червня 1906 року міністр фінансів затвердив «Зразковий Статут земських кас дрібного кредиту», які протягом 1906-1917 років посідали певне місце у кредитуванні у тому числі сільськогосподарських товаровиробників тих регіонів, де функціонували земські установи (з 1911 року земство було створене і в губерніях правобережної України). Метою земської каси, як сказано у її «Загальних положеннях», є «полегшення сільським господарям, землевласни-

кам, ремісникам і промисловцям доступу до грошових коштів на банківських принципах».

Максимальний розмір можливого кредиту одній особі не міг перевищувати 300 руб., а в окремих випадках він міг складати навіть 1000 руб. [6, с. 3]. Згідно § 30 вищезгаданого Статуту позики могли бути як короткостроковими (до 1 року), так і довгостроковими (до 5 років). Умови кредиту були досить жорсткими, адже позичальник зобов'язувався використати отримані кошти лише на поліпшення свого господарства або купівлю потрібного інвентаря. У випадку використання кредиту не за вищезгаданим призначенням, правління каси мало «право вимагати дострокового повернення отриманих коштів» [6, с. 7]. Статут давав право земським зборам видавати позики і без визначення певного призначення кредитних коштів, але у такому разі була умова: кредит не повинен був перевищувати однієї десятої частини вищого розміру позички, дозволеної касою. При умові, що позичка надавалась під заставу інвентаря, то щодо таких кредитів слід було дотримуватись цілої низки умов, серед яких були і такі малопродатні з точки зору ефективності кредитування, як опис предмету застави у присутності двох свідків з безумовними печатками, пломбами чи тавром. Для продажу заставленого майна слід було отримати відповідний дозвіл земської каси. Якщо позика була видана за наявності поручителя, то при неможливості стягнути борг з позичальника, матеріальну відповідальність ніс поручитель.

Окрім безпосереднього кредитування своїх клієнтів, земська каса мала право здійснювати посередницькі операції в ході купівлі потрібних у господарстві предметів чи у процесі збуту виробленої продукції третім особам [6, с. 9].

Як показала практика, повітові і губернські земства, у яких переважали представники привілейованих станів, неохоче ухвалювали рішення про заснування земської каси, адже станом на квітень 1908 року по усій імперії було сформовано лише 20 земських кас [7, с. 270]. За даними М.П. Ткач на кінець 1914 року їх число по імперії досягло 158 одиниць, з яких на території України припадало близько третини [8, с. 95]. Беручи до уваги те, що земські каси кредитували не лише сільськогосподарських товаровиробників, ремісників і промисловців, але й ощадно-позичкові та кредитні товариства, можна зробити висновок про те, що у земських касах можна побачити, по-перше, самодостатні кредитні установи, а, по-друге, установи, які об'єднували вже існуючі установи дрібного кредиту, сприяючи, таким чином, їх зміцненню і розвитку. Хоч петербурзькі керманічі і не давали своєї згоди на відкриття земських банків, проте земські каси дрібного кредиту таки мали ознаки банків, що дало підстави Українській державі часів Гетьмана Павла Скоропадського реорганізувати їх у земські банки.

1. Статистический временник Российской империи. Серия 3. Выпуск 10. СПб.: Изд-е ЦСК МВД, 1886. 317 с.

2. Очерки помещичьего хозяйства в уездах Золотоношском и Кременчугском. Приложение к VI и VII тому «Сборника по хозяйственной статистике Полтавской губернии». Полтава: Типо-литогр. И.А. Дохмана, 1889. 94, 115 с.

3. Высочайше утвержденный 20 мая 1864 г. Устав земского банка Херсонской губернии. Одесса: Тип. «Товарищество», 1874. 36 с.

4. Об учреждении общегубернского банка Полтавского земства. *Экономическая и сельскохозяйственная деятельность Полтавского земства*. Полтава: Типо-литогр. губерн правления, 1902. С. 3–37.

5. Высочайше утвержденное 7 июня 1904 года «Положение об учреждениях мелкого кредита». *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 3-е. Т. XXIV. СПб.: Гос. типография, 1907. № 24737.

6. Образцовый Устав Земских касс мелкого кредита. Утвержден министерством финансов 14 июня 1906 года. СПб.: Тип. М-ва финансов, 1906. 14.

7. Веселовский Б. (1909). История земства за сорок лет Том. 2. СПб.: Изд-во О.Н. Поповой, 703 с.

8. Ткач М.П. (2011). Правове регулювання діяльності земських кас дрібного кредиту Російської імперії. *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку*. Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-й річниці незалежності України та 20-й річниці заснування інституту президентства в Україні (м. Суми, 21-22 травня 2011 року). Суми: Університетська книга. 727 с.